

БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ПРОЦЕС СТАНОВЛЕННЯ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

© Римар М.В., Тушницький А.Р., 2010

Досліджено розвиток банківської системи України, проведено аналіз причин стагнації в розвитку банківської системи за період незалежності, їх наслідки та запроваджено заходи для стабілізації ситуації.

Ключові слова: стагнація, банківська система, ліквідність, валютні спекуляції, інфляція.

This article investigates the development of the Ukrainian banking system, analyzes the causes of stagnation in the development of the banking system over the period of independence, their implications and introduced measures to stabilize the situation.

Keywords: stagnation, the banking system, liquidity, currency speculation, inflation.

Постановка проблеми

Банківська система почала своє існування, становлення та формування задовго до проголошення незалежності сучасної Української держави. Початок її роботи можна ототожнити із введенням в обіг грошей. Отже, необхідною передумовою їх обігу було функціонування інститутів, що могли забезпечити зберігання та безперешкодний рух, підтримку функції платіжного засобу на певній місцевості, що було реалізовано окремими особами – лихварями. Їх діяльність розвивалась на теренах України ще за часів Київської Русі, територією якої проходив знаменитий торговельний шлях "із варягів у греки", що значною мірою стимулювало розвиток торгівлі, обіг грошей і становлення, в сучасному розумінні, банківських операцій. Внаслідок цього на різних етапах розвитку суспільства поступово почала розвиватись і самовдосконалюватись банківська система, яка в модернізованому вигляді дійшла до наших днів. Процес її становлення у ринковій економіці мав вагоме значення і, у зв'язку із розширенням вимог сучасного ринку, модернізував банківську систему до рівня, який забезпечує через неї вимоги суспільства, оскільки за наявного попиту формується пропозиція для його задоволення.

За часів СРСР банківська система була сформована із всесоюзних банків, а у кожній із республік знаходились їх філії. Управляли системою централізовано за принципами планової економіки. Після проголошення в 1991 році незалежності в Україні настав період модернізації та формування банківської системи на нових засадах [1]. Формальним створенням банківської системи України прийнято вважати момент заснування Національного банку України на базі Українського республіканського банку Державного банку СРСР, який припинив своє існування після розпаду СРСР.

Становлення та розвиток основних інституцій та держави є взаємозалежними процесами. Банківська система вважається однією із фундаментальних інституцій, без відповідної діяльності якої в сучасних умовах не можливий успішний розвиток економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Аналіз останніх публікацій та досліджень свідчить, що в науковій літературі присвячено достатню увагу вивченню хронологічних етапів розвитку банківської системи України, зокрема, такими науковцями, як М. Савлук, Т. Смовженко, П. Матвієнко, С. Лаптев, П. Сохань, О. Васюренко, Б. Луців, І. Лютий, І. Сениш, С. Аржевітін, О. Дзюблюк. Разом з тим зазначимо, що науковці вирізняють різні еволюційні періоди становлення банківської системи України, які значною мірою відрізняються етапами розвитку, які починаються із розвитку та позитивних змін, а закінчуються депресивними переломними моментами, що призводять до негативних наслідків для економіки, до її стагнації.

Постановка цілей

Мета статті – дослідити розвиток банківської системи України, провести аналіз причин стагнації в розвитку банківської системи за період незалежності, їх наслідків та запроваджені заходи для стабілізації ситуації.

Виклад основного матеріалу

Ознайомившись із періодами становлення банківської системи України, слід сказати про негативні явища, які виникли в процесі її розвитку за період незалежності, починаючи з 1991 року. Адже в цей переломний момент перед молодого Українською державою в глобальному масштабі з'явилося чимало питань на геополітичній арені світу в процесі формування і розбудови ринкової економіки. Стосується це

певною мірою і розбудови банківської системи, зародження якої ототожнюються із моментом заснування Національного банку України на базі Українського республіканського банку Державного банку СРСР. Це відбулось на підставі Постанови Верховної Ради України від 20 березня 1991 р. "Про порядок введення в дію Закону України "Про банки і банківську діяльність".

З цього часу і почались проблеми в організації банківської діяльності. Одна із таких надзвичайно важливих проблем полягає в тому, що, за словами О. Сугоняко, президента Асоціації українських банків, із здобуттям Україною незалежності усі фінансові ресурси залишились у Москві, і "наша банківська система розпочала свою діяльність практично з нуля" [2], що вплинуло на зниження інтенсивності розвитку банківської системи в період її становлення.

Враховуючи те, що ринкова економіка почала вимагати від банківської системи дещо інших підходів для підтримки її розвитку, виникає потреба у створенні цілої низки установ, які б надавали банківські послуги. Поступово почали створюватись комерційні банки, які залучали в своїй діяльності не лише державні кошти, але і фінансові ресурси приватних інвесторів, розширюючи таким чином свою діяльність. Але переважно у своїй роботі вони зосереджувались на обслуговуванні комерційних інтересів своїх власників і були не надто активними в обслуговуванні нових потенційних клієнтів. Станом на 1 січня 1993 року в Україні існувало близько ста банків, які працювали з обмеженим сегментом клієнтів, що негативно впливало на інтенсивність розвитку банківської системи, її вдосконалення.

Додатковим негативним фактором в процесі розвитку банківського сектору можна назвати галопуючу інфляцію, яка в 1993 році перевищувала 10000% [3]. До причин її зростання відносимо невиважену емісію грошей, енергозалежність економіки і зростання витрат на них, від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу, зниження темпів росту і падіння в абсолютній величині виробництва, неконтрольоване зростання цін тощо. Через обмеження обігових коштів почалися масові неплатежі. Інфляція викликала у населення недовіру до банківської системи загалом та до новостворених банків зокрема. Відсутність певний період власної грошової одиниці, введення у 1992 році купоно-карбованців замість російського рубля, спочатку у формі відрізних купонів, потім у формі окремих купюр, їх зміна, все це викликало у громадян невпевненість у завтрашньому дні та поширювало серед населення думки щодо непрофесійності дій керівництва НБУ в стресовий період становлення держави. Банки недотримувались вимог НБУ в частині сплати в повному обсязі статутного капіталу, що обмежувало їхні активи і маневреність на ринку. Призупиненню розвитку додала недовіра населення до банківської системи загалом через соціальну напругу в суспільстві і відсутність яскраво вираженого розвитку економіки.

Період з 1991 року до 1993 рік характеризується зосередженістю 80% банківських операцій лише в кількох банках, таких як банк «Україна», Ощадбанк, Промінвестбанк та Укрсоцбанк [4]. Троє цих банків було засновано на основі філій в Україні всесоюзних банків галузевого спрямування, що і пояснювало довіру до них та значну концентрацію операцій через ці банки.

За перерахованих вище умов банки, із врахуванням негативного стану в економіці країни, приблизно визначивши ріст інфляції, інші ризики в банківській діяльності, почали поступовий, але незначний розвиток, що переважно ґрунтувався на власних прогнозах розвитку ситуації в державі.

Протягом перших трьох років незалежності Президент, Уряд країни, керівництво НБУ впроваджували заходи для зниження темпів інфляції (скорочення видатків бюджету, обмеження грошової емісії та інші), розвитку власного виробництва тощо, які почали за певний період після їх запровадження давати свій ефект. Це виявилось несподіванкою для керівництва комерційних банків в частині отримання зворотної реакції відносно їхніх розрахунків та прогнозів розвитку ситуації в державі загалом та в економіці зокрема, оскільки не було враховано в довгостроковій перспективі стабілізації рівня цін через зниження темпів інфляції, що стало поштовхом до зростання власного виробництва. Банки мали проблеми із розміщенням накопичених фінансових ресурсів, і що найцікавіше – чим більше ресурсів, тим більше проблем із їх розміщенням. Ці ресурси були легкодоступні, але і доволі дорогі. Не знайшовши застосування для цих фондів та при запасі ліквідності, банківська система отримала зворотний ефект. Ця ситуація призвела до банкрутства банків. За період з 1994 року до 1996 року включно збанкрутувало 77 банків. Окрім того, близько 60 банків перебували на межі банкрутства. Цей час є яскравим прикладом періоду стагнації. Першопричини, які передували цьому, були зумовлені низьким рівнем аналізу ризиків самими фінансовими установами, а саме:

- проведення прогнозу розвитку ситуації, де за основу було покладено показники приросту інфляції, цін;
- обмежений клієнтський сегмент і концентрація (замість диверсифікації) вкладення ресурсів як за сегментами клієнтів, так і за галузями промисловості у вузький спектр;
- обмежений продуктовий ряд, який добре себе зарекомендував до періоду стагнації і не потребував розширення через низький рівень зацікавленості в них.

Одним з основних чинників стабілізації ситуації можна вважати введення в обіг у 1996 році національної валюти – гривні. Загалом 1996–1997рр. характеризуються відносною стабільністю через зниження рівня інфляції до 10 %. А 1998 рік, навпаки, можна назвати роком фінансової кризи в Україні.

Девальвація гривні в цей рік становила приблизно 80 %. У зв'язку з цим банки в сукупності втратили близько одного мільярда доларів США свого капіталу[5]. У 1997 р. ВВП в Україні був меншим, порівняно з 1990 р., на 58,4 %, також 50 % економіки знаходилось в «тіні», розрахунки в державі значною мірою проводили за допомогою бартерної форми або із залученням векселів. До негативних факторів можна віднести значний дефіцит державного бюджету, зростання дебіторської та кредиторської заборгованості в розрахунках між суб'єктами господарської діяльності, зовнішні та внутрішні боргові зобов'язання, випуск облігацій внутрішньої державної позики і фактичну неможливість держави проводити розрахунки за ними.

Наслідком цього був відтік іноземних інвестицій з України і значне напруження на валютному ринку, який не мав внутрішнього наповнення через скасування у 1997 році вимоги продажу 50 % валютного виторгу експортерами. Внаслідок цього відбулось зниження валютних резервів, які використовувались для підтримки валютного курсу, приблизно в 2,5 раза до вересня 1998 року. Негативне зовнішньоторговельне сальдо України також не сприяло надходженню валюти. У результаті відновлення норми обов'язкового продажу експортерами частини валютних надходжень та транш МВФ дали змогу НБУ відновлювати запаси валютних резервів. У цей період держава запроваджувала заходи щодо поліпшення ситуації в бюджетній сфері. Керівництво МВФ у вересні 1998 року прийняло рішення про кредитування України поступово в обсязі 2,2 млрд. доларів США. Цю ж динаміку продовжив Світовий банк і Європейський Союз. У результаті цього в державі вдалось стабілізувати ситуацію і впроваджувати заходи для розвитку економіки загалом і в банківському секторі зокрема.

З метою регулювання діяльності банків та для забезпечення фінансової стійкості НБУ встановив вимогу до 01.01.2000р. сформувати капітал банку на рівні не нижчому як три мільйони євро. Ця вимога була не під силу всім банкам. Тому пріоритетним напрямком в їхній діяльності стало обов'язкове виконання вимог регулятора, збільшення капіталу, спрямоване на підтримку фінансової стійкості. Цей фактор необхідно оцінити позитивно для стабільності системи загалом, але він негативно вплинув на стрімкість її розвитку при аналізі окремих структурних одиниць – комерційних банків. Додатковим заходом укріплення стабільності і контрольованості банківської системи стала необхідність резервування коштів із прибутку банку для покриття можливих збитків, що могли б виникнути в процесі кредитування. Ця вимога значно скоротила прибутки банків, але позитивно вплинула на стабілізацію систему загалом. Ці фактори сприяли відновленню довіри населення до банківських установ остаточно.

Всі заходи, вжиті НБУ, та і внутрішня робота керівництва кожної окремої банківської установи разом із розвитком економіки дали поштовх з 2001 року розвивати банківську систему. Аж до 2008 року комерційні банки розширювали напрямки своєї діяльності через розгалуження роботи із сегментами клієнтів, диверсифікацію напрямків роботи, збільшення кількості представництв банків, покращення технологічних процесів та комунікацій, підвищення кваліфікаційного рівня персоналу, розроблення і впровадження нових продуктів, які б відповідали сучасним вимогам клієнтів, активну рекламну кампанію тощо.

Фахові дії керівництва НБУ в особі виконуючого обов'язки Голови А.П. Яценюка дали змогу у 2004 році подолати «депозитну лихоманку», яка була викликана «помаранчевою революцією», та відновити стабільність системи. Джерела проблем в банківській сфері в цей період суто політичні. Хоча саме вони спровокували спекуляції на валютному ринку, які викликали ажіотаж навколо долара США і стали причиною отримання вкладниками банків достроково депозитів. За рахунок валютних інтервенцій НБУ для підтримки курсу вдалося зупинити обвал національної валюти. Вжитими заходами також були забезпечення продажу готівкової валюти через комерційні банки для потреб населення і з метою знизити попит на готівкову валюту, що був викликаний спекулянтами, та введення в дію обмеження на видачу депозитів. Цей випадок демонструє нам величезну залежність банківської галузі від ресурсного потенціалу в середині країни і можливих панічних настроїв населення у зв'язку із нестабільною політичною ситуацією, що є одним із можливих факторів дисбалансу системи.

Необхідно також зауважити, що з 2000 року в світі поширюються процеси глобалізації, які знайшли своє відображення і в банківському секторі України. Наслідком цього став приріст в Україні комерційних банків з іноземним капіталом, що є свідченням розширення ринків ведення бізнесу для іноземних банків. У 2000 році в Україні зареєстровано 15 банків з іноземним капіталом, а на початок 2008 року – вже 47 банків. Думки щодо такого розвитку подій є неоднозначними, оскільки, на думку скептиків, іноземні банки будуть самостійно визначати пріоритетні напрямки кредитування, що може йти врозріз із загальнодержавними програмами розвитку галузей і вносити негативні зміни в розвиток економіки. Оптимісти оцінюють позитивно прихід на ринок України іноземних гравців банківського бізнесу, бо це насамперед прихід ресурсів, прихід світової практики ведення діяльності, новітніх технологій та інновацій банківської галузі, що сприятиме підвищенню рівня конкуренції.

Діяльність цих установ регулює ринок, який і визначить пріоритети щодо напрямку кредитування галузей економіки. Але однозначну оцінку присутності іноземних банків повинен дати НБУ і визначити правила гри для них на ринку банківських та фінансових послуг. Оскільки цілеспрямовані зусилля іноземних інвесторів через банківську сферу в напрямку фінансування окремої галузі можуть викликати відхилення в розвитку економіки

шляхом дисбалансу її структури, необхідно впроваджувати заходи контролю банків із іноземним капіталом з метою уникнення диспропорцій, які можуть призвести до кризи в економіці в майбутньому.

У 2008 році банківська система України отримала ще один «удар нижче пояса» у вигляді зовнішнього впливу – світової фінансової кризи. Цей фактор спровокував у державі дестабілізаційні процеси, які посилились через політичне протистояння і вибори президента України у 2010 році. Нестабільність в економіці та стрімке знецінення національної валюти призвели до збільшення портфелю проблемних кредитів комерційних банків. Отже, можна зробити висновок, що фактично за всіма активними операціями зріс ризик невиконання контрагентами комерційного банку своїх зобов'язань в силу відсутності можливості виконання через спад дохідності, яка б забезпечувала безперебійні надходження коштів для погашення заборгованості. Наслідком цього є погіршення ліквідності комерційного банку.

У цій ситуації з'явилася вимога НБУ щодо обов'язкового резервування коштів, що значно обмежувала ліквідні активи банку. НБУ згідно з Постановою правління НБУ №569 від 29.09.2009 року «Про затвердження змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства» вносить зміни в контрольних значеннях НБУ, які викликані загальним погіршенням показників діяльності в банківській сфері.

Ця ситуація викликала шалене бажання клієнтів через звернення до банків отримати свої вклади. Пощастило лише першим. Проблемні банки на початок 2010 року заборгували своїм вкладникам – фізичним особам за їх депозитами приблизно 15 млрд. грн. Ще близько 7 млрд. грн. банкіри винні юридичним особам і приватним підприємцям. Заморожені кошти загальною сумою понад 22 млрд. грн. сконцентровано в тих банках, де працюють тимчасові адміністрації НБУ. Згідно з нормами Закону «Про банки і банківську діяльність», в таких випадках діє мораторій на задоволення прав кредиторів, отже, вкладники позбавлені доступу до власних коштів [6]. Все це посилює панічні настрої серед населення і аж ніяк не сприяє розвитку банківського сектору.

Висновки

Розглянувши весь період становлення і розвитку банківської системи України за період незалежності, можемо визначити основні причини виникнення стагнації в цій сфері та наслідки цих процесів, а також запропонувати на основі проведеного аналізу заходи з метою пришвидшення виходу банківської системи України із кризи, яка триває з 2008 року. За підсумками аналізу ситуації слід визначити чотири критичних періоди в розвитку банківської системи:

1. 1992–1993 рр.;
2. 1998 р.;
3. 2004 р.;
4. 2008 р. – до сьогодні.

Можна назвати такі негативні фактори, що спричинили стагнацію у розвитку банківської системи за період незалежності України в цих періодах:

1. 1992–1993 рр.:
 - Відсутність чітко визначених цілей діяльності в умовах розвитку ринкової економіки та механізмів функціонування банківської системи;
 - Відсутність національної валюти, залежність від валюти іноземної держави;
 - Гіперінфляція;
 - Відсутність розвитку виробництва;
 - Відсутність чіткого розподілу повноважень та регулятивних функцій у державі;
 - Мінімальний статутний капітал комерційних банків, що обмежував їх ліквідність;
2. 1998 р.:
 - Девальвація національної валюти;
 - Дефіцит державного бюджету;
 - Скорочення валютних резервів, які використовувались для підтримання національної валюти;
 - Криза ліквідності боргових зобов'язань через здійснення позичкових операцій із використанням облігацій внутрішньої державної позики;
 - Зростання дебіторської та кредиторської заборгованості в розрахунках між суб'єктами господарської діяльності через відсутність можливості вчасного їх проведення;
 - Невважена грошово-кредитна політика;
3. 2004 р.:
 - Відтік депозитних коштів в банківській системі;
 - Зниження ліквідності банків;
 - Політична нестабільність, спричинена «помаранчевою» революцією;
 - Спекуляція на валютному ринку;
4. 2008 р. – до сьогодні:

- Пасивність дій НБУ і введення тимчасових адміністрацій посилили паніку серед населення;
- Спекуляція на валютному ринку;
- Кредитування споживчих потреб населення, на відміну від необхідності кредитування реального сектору економіки, що створило ілюзію добробуту;
- Політична нестабільність, зумовлена передвиборчою кампанією;
- Світова фінансова криза і скорочення внутрішнього виробництва та експорту;
- Ілюзія відсутності валютного ризику, яка спричинила після зростання курсу масові неповернення валютних кредитів;
- Зниження ліквідності банків;
- Відтік депозитних коштів з банківської системи.

Ці основні фактори визначено відповідно до періодів розвитку банківської системи. Хоча можна їх поділити і за сферою виникнення, і за джерелами виникнення, і за наслідками їх прямого впливу тощо. Це дасть можливість швидше зрозуміти їх природу. Увагу приділено причинно-наслідковому характеру явищ стагнації у період їх найбільшого пікового впливу на розвиток подій у банківській сфері і саме тому їх класифіковано за роками виникнення стагнації в банківському секторі, щоб у результаті уникнути їх негативного прояву в майбутньому.

Основними заходами з обмеження можливих кризових проявів у банківській системі станом на 2010 рік є:

- переорієнтація напрямків кредитування, тобто збільшення і поглиблення кредитування реального виробництва, розвитку економіки і обмеження кредитування в широкому сегменті купівельної спроможності населення, що поширює ілюзію добробуту, бо внаслідок цього мало б розвиватись виробництво. Але стресостійкість такого напрямку кредитування залежить від населення, яке значно «чутливіше» до політичних потрясінь, ніж реальний сектор економіки. Тому необхідно запроваджувати через банківський сектор кредитування реального бізнесу і саме через нього (через виплату зарплат) стимулювати купівельну спроможність населення і розвиток економіки;
- політична стабілізація, адже сукупність політичних причин кризи банківської системи складають «погані політичні рішення» або, як це формулюють спеціалісти МВФ – «несумісні політичні рішення в галузі економіки та права» [7, с. 79]. Це підриває довіру вкладників, провокує паніку і породжує системну кризу банківської систем [8].

Перспективи подальших досліджень

У перспективі необхідно застерегти населення України від наслідків кризи в європейських країнах, таких як Греція, Іспанія, Португалія, Ісландія, прояви якої ми спостерігаємо і в Україні через падіння єдиної європейської валюти, що обмежило купівельну спроможність громадян, які мали заощадження в євро. Керівництвом європейських країн застосовуються заходи спрямовані на стабілізацію ситуації, що зосередженні на обмеженні соціальних пілг. Вони повинні слугувати для Кабінету міністрів України сигналом до запровадження аналогічних поступальних кроків з метою уникнення збільшення дефіциту платіжного балансу, який забезпечується ринковими інструментами, що унеможливить виникнення економічних потрясінь в Україні та прогнозованої другої хвилі фінансової кризи. Даний стан в економіці європейський країн і їх вплив на економіку України потребує подальших досліджень.

1. *Гроші та кредит: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і доп. / М.І. Савлук, А.М. Мороз, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. – К.: КНЕУ, 2002. – 598 с.* 2. *Сугоняко О. Банки України: економіка і практика // Банківська справа. – 1996. – № 4. – С. 49–55.* 3. *Матвієнко П.В. Становлення банківської системи незалежної України // Економіка та держава. – 2007. – № 5. – С. 53–57.* 4. *Сохань П. Становлення банківської системи України // Банківська справа. – 2006. – № 3. – С. 34–45.* 5. *Лантєв С.М. Банківська діяльність (вітчизняний та зарубіжний досвід): Навч. посіб. / С.М. Лантєв, М.П. Денисенко, В.Г. Кабанов, О.С. Любунь. – К. : Вид-во "Професіонал", 2004. – 320 с.* 6. *Гриньков Д. Взять штормом // Бизнес. – 2010. – № 1 (884).* 7. *Сапір Ж. Наскільки тяжко, наскільки довго? / Сапір Ж. // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 73–93.* 8. *Башта В. Догралися... Вітаємо, стагфляція, валютна та банківська кризи // Дзеркало тижня. – № 39 (718) 18 — 24 жовтня 2008 р.*